
L'Organització social de la mort. L'impacte de la modernització en les pràctiques mortuòries a la ciutat de Barcelona

Begoña Jiménez Marín

Llicenciada en Sociologia per la UB

Resumen: La presente investigación desde la perspectiva de la Sociología Histórica Comparada pretende, en primer lugar, analizar cómo está organizado sociológicamente el fenómeno de la muerte, es decir, se pretenden hacer visibles las prácticas sociales y institucionales, la regularización de la muerte, las organizaciones creadas en torno a ella, en definitiva, la tangibilidad o realidad social de la muerte presente en Barcelona; realizando con este fin una revisión histórica desde el siglo XI-XII hasta nuestros días. En segundo lugar, basándome en los preceptos teórico-metodológicos del análisis de redes sociales, se crean dos Sociogramas coincidentes con las dos etapas históricas resultantes del análisis anterior. A partir del análisis y comparación de ambos Sociogramas se hacen visibles los cambios acaecidos en la organización social de la muerte a partir de la modernización, haciendo que se pase de un tipo de estructuras sociales a otras. Entre otras hipótesis verificadas a partir de este estudio, una de las fundamentales, hace referencia al hecho que en la organización social de la muerte se dan una serie de cambios organizacionales pro-modernización apoyados e inducidos por parte de la elite industrial y financiera de la época; y que estos cambios se dan previo cambio cultural y rechazo de los barceloneses. La cultura, en este caso, se irá adaptando, poco a poco, al cambio organizacional.

Abstract: This investigation, from a Comparative Sociological Historical perspective, attempts to analyze the sociological organisation of the phenomenon of death. That is to say exposing the sociological practices and to institutions, the regularisation of death, and the organisations which deal with it. Specifically, the tangibility or social reality of death in present day Barcelona. With this objective a historical review of the subject was made from 11th/12th century, until now. Secondly, sociograms (based on theoretical-methodological concepts of the analysis of social works) we made corresponding to the previously mentioned historical periods. The analysis and comparasions of bath sociograms show change in the social organization of death as a result of Barcelona modernization. On of the hipothoses verified by this study is that there have been a series of changes of organization induced, at least in part by the industrial and financial elite of this period. These changes have caused cultural changes and have been rejected by people from Barcelona. The culture has been changing little by little with the organisational changes.

*En record del meu avi, amb qui vaig tenir el plaer de
compartir part de la seva vida i tota la seva mort...
«És evident que la mort d'un home més que problema de
l'interessat és assumpte dels supervivents»
(Thomas Mann)*

1. Presentació de l'estudi

1.1 Introducció

Recordo de la meva infància (i d'això no fa més de quinze anys), entre altres coses, el dia que vaig acompanyar els meus pares a visitar una bona amiga d'ells. La dona estava estesa en el seu llit envoltada de molta gent que murmuraven silenciosament. Aquesta dona no respirava ni manifestava signes de ser viva, en efecte, era morta, i així van explicar-m'ho els meus pares. Totes les persones que estaven presents ploraven i ploraven a la vegada que menjaven i bevien... Vaig tardar molt de temps a presenciar quelcom similar, tanmateix, jo ja no era una nena ni el que veia em semblava el mateix. Primer, la mort de la meva àvia i, després, la del meu avi, em van fer participar en unes experiències que em semblaven del tot diferents a aquella viscuda quan encara era una nena...

El tema del present estudi respon a l'objectiu de conèixer si el procés de modernització-industrialització a Barcelona a partir del segle XVIII-XIX ha produït un canvi de paradigma pel que fa a «l'organització social de la mort», en comparar-ho amb la situació actual.

La realització d'aquesta investigació respon tant a l'interès personal per l'objecte d'estudi, com a l'interès per emplenar els buits de coneixement que hi ha sobre el tema —la qual cosa vaig poder comprovar en dur a terme una investigació sobre el Tanatori de Sancho de Ávila¹.

Tots aquests motius, i d'altres, van impel·lir-me a fer-ne un estudi en qualitat de **Treball Final de Carrera** de la Llicenciatura de Sociologia. El present estudi serà un **Estudi de Sociologia Històrica Comparada** elaborat des de les perspectives d'**Estructura i canvis socials**, atès que de les assignatures donades aquestes són les que em proporcionen una via més operativa pel tema objecte d'estudi.

L'objectiu general de la investigació ja ha estat assenyalat anteriorment, per tant, els objectius específics que ens hi faran arribar seran:

— Conèixer «l'organització social de la mort» a Barcelona fins al segle XVIII i finals del XIX, i la «xarxa mortuòria» encarregada de la seva organització.

— Conèixer «l'organització social de la mort» de finals del segle XIX i principis del XX fins a l'actualitat, i la «xarxa mortuòria» encarregada de dur-la a terme a Barcelona.

— Conèixer els canvis que s'han produït entre una i altra situació històrica.

— Conèixer en quina mesura s'adapten i contribueixen les «organitzacions mortuòries» a aquests canvis.

La bibliografia tractada en aquesta investigació fa referència a **Estructura i canvi social** i a **Sociologia de les Organitzacions**, això pel que fa al tractament sociològic del tema. Quant a la part històrica, utilitzaré bibliografia que sigui pertinent al tema i l'època analitzada, a més a més de legislació i documents oficials que ens aproparan a l'evolució històrica de «l'organització social de la mort» a Barcelona.

A l'hora d'analitzar quins han estat els canvis d'aquesta organització, la temporalització que he realitzat, assenyalada en els objectius específics, respon a un doble objectiu: per una part fer més fàcils i comprensibles les dues etapes, que són clarament diferents, i així posteriorment analitzar quins n'han estat els canvis; i per una altra part, respondre al procés de modernització que majoritàriament s'inicia en el pas d'una etapa a l'altra i, d'aquesta manera, assolir el primer objectiu d'aquesta investigació.

En els objectius, hi he inclòs una sèrie de variables o conceptes

---

¹ Aquest treball es va realitzar per l'assignatura de «Sociologia de les Organitzacions», durant el segon cicle de la Llicenciatura de Sociologia.

sociològics. Aquests conceptes, creats i definits per mi mateixa, els he utilitzat com a metodologia del procés d'investigació, tant per poder analitzar els resultats procedents de la bibliografia tractada, com per ordenar les dades obtingudes d'una manera més clara, objectiva i sistemàtica. També he utilitzat, en el disseny d'aquest estudi, els resultats procedents d'entrevistes i «observació participant» realitzades a l'Institut Municipal de Serveis Funeraris de Barcelona. La informació obtinguda entrevistant un professional d'una companyia d'assegurances capdavantera en assegurances de defunció, també em serveix de guia i complement d'aquest estudi².

1.2 El concepte sociològic de l'organització social de la mort.

Crec important assenyalar que en la bibliografia existent (o almenys aquella a què he tingut accés) sobre el tema de la mort, tractada de manera més o menys directa, hi ha una total absència d'un «tractament social complet de la mort», en el sentit que no s'hi generen categories sociològiques específiques. La majoria dels autors especialitzats en la mort —o fins i tot d'altres que, encara que no ho són, dediquen microestudis relacionant la mort amb altres processos socials— en realitzen bons estudis i aporten fruits interessants.

El problema és que cap dels estudis fets tracta la mort per complet, ni estableixen categories sociològiques per al seu tractament metodològic. És en aquest punt on es localitza la dificultat amb què m'he trobat en el moment d'intentar connectar les dades bibliogràfiques obtingudes.

En el meu model sociològic per a l'estudi de la mort entendre per «**organització social de la mort**»: la **realitat social de la mort**, és a dir, la seva tangibilitat social configurada per **institucions, organitzacions, grups o elits, individus i associacions**, és a dir, per parts d'estructures socials a les quals l'expectativa social els ha assignat **rols** específics o complets quant a l'*issue* en qüestió. Aquestes entitats socials (part d'estructures socials), mitjançant **processos, fenòmens socials i aspectes simbòlics** (inherents a la mateixa natura de l'ésser humà) cristal·litzen la realitat social de la mort.

En tota aquesta dinàmica no podem excloure la mateixa **història**, per tant, «**l'organització social de la mort**», tangible als nostres ulls, es modificarà d'una època a una altra en funció de la pròpia dialèc-

---

² Aquestes entrevistes i observacions es van dur a terme durant quatre mesos, d'octubre a gener de 1995 i 1996, pel treball del Tanatori de Sancho de Ávila com a organització dins la nostra societat.

tica històrica i, en conseqüència, en funció de la dialèctica dels elements abans anomenats, inclosos en la mateixa definició d'«**organització social de la mort**».

Aquests procediments no tenen per què posar-se en marxa en el moment de la mort, tot al contrari, poden i de fet existeixen abans de la mort de l'ésser social, durant la mateixa mort i s'estenen després de la mort. L'ésser social mor, això no obstant, la societat perviu en ell cristal·litzada en «**l'organització social de la mort**». Aquests procediments a què em refereixo poden ser de molts tipus: actes administratives, legislació, condicionament, assegurances de defunció, misses, enterrament, certificats de defunció, etc.

Em refereixo a la **tangibilitat social** entesa com a resultats: pràctiques socials perceptibles i palpables, encara que com veurem algunes són tan simbòliques que es fan imperceptibles.

Mitjançant el concepte d'**estructura social** em serà més fàcil identificar conjunts d'institucions i relacions. En aquest paradigma microsocial és on l'observació empírica del meu treball prendrà forma i sentit. L'anàlisi microsociològic es realitzarà des de l'anàlisi de **rols**: els rols són els papers que porten a terme els individus d'acord amb l'expectativa (o «ordre») social; i la seva anàlisi em permetrà considerar els «continguts concrets» de l'estructura social en sentit macrosociològic. Els rols donen lloc a institucions, normes i expectatives que creen xarxes o estructures, i aquestes garanteixen la persistència de les trames socials.

Entendré per **estructura social**, «el conjunt de paràmetres que articulen la vida d'una societat: les «estructures» —institucionals i dinàmiques— que configuren en cada societat un entramat on es produeix l'acció social, individual i col·lectiva, una acció que, a la vegada, té efectes transformadors sobre les mateixes estructures»³.

Continuant amb la configuració del model sociològic per a l'estudi de «**l'organització social de la mort**», entendré per «**xarxa mortuòria**» el resultat i l'aplicació dels **rols** assignats a les estructures socials, sempre referits a competències de la mort. La «**xarxa mortuòria**» és l'entramat on es produeix l'acció social, individual i col·lectiva de la realitat social de la mort. La nostra atenció la centrarem, no obstant això, en la xarxa completa, en la relació entre entitats socials que configuren aquella xarxa o estructura social (Josep A. Rodríguez, 1995).

La categoria sociològica «**xarxa mortuòria**» es tractarà tant en el

---

³ Tesi Doctoral titulada: *Estructura social i acció col·lectiva*. Universitat de Barcelona. Salvador Aguilar (1994).

punt 2.2, on descriuré els preceptes teòrics bàsics de l'anàlisi de xarxes, com en els punts 3.1 i 3.2, on elaboraré un **sociograma de la xarxa mortuòria** de la Barcelona pre-modernització i post-modernització, i una descripció i anàlisi del seu contingut. Un sociograma és una representació gràfica de la xarxa i de les seves relacions (vegeu apartat 2.2).

Aquest petit model sociològic per analitzar **l'organització social de la mort** no pretén ser més d'allò que és. Un gran model sociològic, més desenvolupat i amb un abast més gran, requeriria un estudi empíric de més amplària, temps i recursos per realitzar-lo.

1.3 Hipòtesi: un cas de canvi organitzacional en el context d'un canvi social «de tipus».

Les hipòtesis de treball en les quals basaré el meu estudi i que seran verificades o refutades al llarg de l'anàlisi són les següents:

— Un canvi social general i tan profund com ara el procés de modernització a la Barcelona del segle XVIII-finals del XIX comportarà una sèrie de canvis en la ciutat i en la vida dels barcelonins. La meua hipòtesi fonamental es basa en el fet de considerar que en l'organització social de la mort es donen una sèrie de canvis organitzacionals pro-modernització, i que aquests canvis es produeixen per un canvi cultural previ dels barcelonins. La cultura serà la que a poc a poc s'anirà adaptant al canvi organitzacional. Parteixo de la consideració que el canvi cultural, en un principi, només és present en uns quants anomenem-los grups d'interessos especials, anomenem-lo Estat, és a dir, grups que posseeixen poder instrumental.

Aquests grups que a la Barcelona de l'època estaven formats per l'elit industrial i financera (burgèsia), seran els que iniciaran i donaran suport als canvis en l'organització social de la mort; experimentant amb diferents models en aquella ciutat que evoluciona sota el seu control. En aquest sentit, l'organització social de la mort es convertirà en un instrument reproductor de relacions socials bàsiques, és a dir, treball social, mecanismes de reproducció de capital i ideologia.

— El procés general de modernització i, en particular, l'avenç de la tècnica, impactarà l'organització social de la mort produint un canvi dràstic a les estructures socials que la componen. Els canvis principals s'identificaran sobretot amb els actors institucionals que intervenen en l'organització social de la mort. A més a més, l'estructura de l'organització social de la mort haurà sofert uns grans canvis d'estatalització, burocratització, desacralització, tecnificació i medicalització, trets característics de les societats modernes.

—Els esdeveniments històrics durant els segles XVIII-XIX seran crucials per a la comprensió del canvi de paradigma de l'organització social de la mort. Fets com el capitalisme creixent de la Barcelona de l'època, la immigració d'un gran nombre de població vers la Barcelona industrial, etc. incapacitaran el sistema tradicional de l'organització social de la mort; el faran entrar en crisi davant d'una Barcelona que es presentava moderna i es mirava al «mirall» dels països europeus de l'entorn.

2. Emmarcament teòrics de l'estudi

2.1 Un model teòric sobre la modernització i el canvi social.

L'objectiu d'aquest apartat és emmarcar les pautes teòriques sobre les quals fonamentaré el meu estudi. Mitjançant aquests aspectes teòrics analitzaré els resultats de la investigació en l'apartat de les conclusions. Les teories i els autors escollits pel meu tema d'estudi són els que més operatius eren per l'estudi a realitzar.

La definició feta per Black sobre la **modernització** s'adapta perfectament als objectius i les hipòtesis que pretendré demostrar amb el meu estudi; a més a més, des del punt de vista social i econòmic, no és determinista ni política, i aporta una explicació global de modernització. Segons Black: «*Si se necesita una definición, la «modernización» puede definirse como el proceso mediante el cual las instituciones de carácter histórico se adaptan a las funciones rápidamente cambiantes que reflejan un aumento sin precedentes en el conocimiento del hombre, posibilitando el control sobre su entorno, que acompañó a la revolución científica.*»⁴

Les definicions sobre modernització elaborades per Gil Calvo són igualment necessàries per a l'emmarcament teòric d'aquest estudi. Com apunta Gil Calvo, es pot acceptar una definició de modernització que la identifica amb els processos de canvi social que es produeixen com a conseqüència de la construcció històrica, així com de la seva permanent reconstrucció posterior, de dues institucions tipus, interdependents i relacionades entre elles: el capitalisme industrial de mercat i l'Estat nacional, també anomenat Estat modern, posteriorment transformat en l'Estat Democràtic de Dret i en l'Estat del benestar (Gil Calvo, 1995). És a dir, modernització és el procés segons el qual Europa va passar d'una societat feudal i estamental (que va existir fins el segle XV aproximadament) a l'actual societat de

---

⁴ C. Black, «La dinámica de la modernización: un repaso general». En Nisbet, Robert i altres. *Cambio social*. Madrid: Alianza, 1993, pàg. 231.

classes, democràtica, pluralista i de mercat, desigualment vigent des de 1850 (Gil Calvo, 1995).

Quant al **canvi social** Robert Nisbet, juntament amb altres autors, ens planteja al seu llibre *Cambio social*, els principis analítics fonamentals per qualsevol tipus d'estudi sobre el canvi social. Tal com diu Nisbet, el canvi social, allí on se'n pugui assenyalar l'existència, suposa sempre el canvi d'algun element o estructura de la conducta humana a la societat. No hi ha manera de conèixer la natura del canvi social si no és en funció de les manifestacions empíriques del canvi (Nisbet, 1993). Així doncs, segons Nisbet, el canvi és una successió de diferències en el temps, en una identitat persistent. D'aquesta manera, tenint en compte els tres elements fonamentals per parlar de canvi, és possible formular una proposició relativa a la natura del canvi empíric.

Nisbet remarca el fet de no confondre la interacció social, el moviment i la varietat amb el canvi. Nisbet expressa clarament la natura de la persistència «...creo que el mayor obstáculo a nuestra comprensión científica del cambio radica en que nos negamos a reconocer el verdadero poder del conservadurismo en la vida social: el poder de la costumbre, de la tradición, del hábito y de la simple inercia»⁵. Tal com va analitzar perfectament Max Weber, la burocràcia és un factor fonamental en la perpetuació d'allò vell. No obstant això, no podem ignorar les influències que exerceixen factors com la ritualització, el poder del sagrat, el pes de la tradició, de l'ús i el costum, i de la increïble capacitat humana per trobar una utilitat o funció fins i tot a les pràctiques més antiquades (Nisbet, 1993).

Segons Radcliffe-Brown, citat per Nisbet en el seu llibre, hem de distingir dos tipus de canvi: **reajustament** (es tracta d'un reajustament de l'equilibri d'una estructura social) i **canvi de tipus** (que es tracta d'un canvi que, quan s'ha desenvolupat suficientment, obliga a la societat a passar d'un tipus d'estructura social a una altra). Així doncs, no és correcte explicar els canvis de tipus en funció d'acumulació de canvis de reajustament. Aquests canvis de tipus es caracteritzen per una discontinuïtat substancial i, a més, no es produeixen a mode de seqüència; es basen en un complex de formes d'intrusió, impacte i trencament accidental del normal, que és el que tenim en ment quan ens referim, generalment, als esdeveniments en el temps (Nisbet, 1993).

Els canvis socials s'han d'abordar en relació als fets històrics (temps, lloc i circumstància). Prenent els canvis fonamentals de la

---

⁵ Nisbet, Robert i altres. *Cambio social*. Madrid: Alianza, 1993, pàg. 17.

història humana, pocs són els que es poden entendre sinó és en funció de l'impacte dels esdeveniments externs, que, o provoquen una crisi, o ells mateixos estan ocasionats en part per una crisi ja existent (Nisbet, 1993).

2.2 Un model teòric sobre xarxes socials.

En aquest apartat tractaré d'exposar breument alguns aspectes teòrics per poder analitzar les xarxes i les estructures socials per les quals es construeix l'entramat «**organització social de la mort**» i, en conseqüència, el seu resultat en forma de «**xarxa mortuòria**».

Molts autors, sobretot els americans, utilitzen l'aproximació estructural i de xarxes en les seves investigacions. L'anàlisi de xarxes se'ns presenta no només com una tècnica, sinó com una nova aproximació teòrica per a l'anàlisi de fenòmens socials. Des d'aquest tipus d'anàlisi es planteja explicar el comportament dels individus com a resultat de la seva participació en relacions socials estructurades (Josep A. Rodríguez, 1995).

Aquesta aproximació teòrico-metodològica parteix del fet de considerar que les unitats d'anàlisi poden ser relacions entre organitzacions, individus, grups o societats. Els lligams de relacions entre actors són el fonamental i poden prendre la forma de qualsevol relació existent entre dues unitats: d'informació, sentimental, de col·laboració, etc. Els lligams i les relacions entre actors són canals de transferència i distribució de recursos escassos. Una estructura és vista com una xarxa de xarxes, que pot estar dividida en grups o no estar-ho. L'estructura, la xarxa, potencia i/o limita les accions i els comportaments dels actors. La posició d'un actor a la xarxa és un recurs en si mateixa, ja que possibilita accedir a altres recursos⁶.

3. L'organització social de la mort a Barcelona

3.1 L'organització social de la mort a Barcelona fins al segle XVIII i finals del XIX. Política, Església i pràctiques mortuòries

Joan Amades ens descriu en el seu llibre una «organització social de la mort» tradicional i simbòlica d'una Barcelona pre-industrial i majoritàriament agrària: «El poble té diferents visions de la forma i ésser de l'ànima. A Barcelona creuen que és l'aire que es desprèn

---

⁶ Tots aquests principis analítics i les característiques de l'anàlisi de xarxes s'han extret d'entre altres que assenyala Josep A. Rodríguez. El criteri de selecció ha estat operatiu i simplificador d'acord amb l'objectiu d'estudi personal.

del cos en tres alenades, en fer cada un dels tres darrers badalls»⁷. «La creença en la purificació de l'ànima abans d'emprendre el viatge cap a l'altre món i de presentar-se davant el tribunal que ha de jutjar-la, havia estat estesa per tota la civilització i encara en molts països hom practica costums que en són una resta»⁸. El costum de rentar el cadàver era molt freqüent en aquesta època, tal com es constata en un testament del segle XI assenyalat per Amades en el seu llibre.

A Barcelona, com a la resta de Catalunya, havia estat costum amortallar els difunts, aquesta pràctica simbòlica consistia a embolicar-los amb un gran llençol blanc. A Catalunya hi ha testaments del segle XI i XII que testifiquen aquest costum. Hom creia que el color blanc era repulsiu a l'ànima i així es facilitava la seva separació del cos. A Barcelona els difunts s'enterraven descalços, aquest costum simbòlic encara es practica avui dia.

En cas de defunció d'una persona, els veïns organitzaven l'enterrament normalment dos o quatre veïns s'ocupaven d'avisar els familiars i els altres veïns, vestien el difunt i el conduïen al fossal, si era necessari fins i tot en cavaven la fossa. Quan una persona mor, tots els veïns saben el que han de fer segons la seva posició de parentiu i veïnatge respecte al finat, tots s'hi troben implicats⁹. A les poblacions grans, com Barcelona, l'anunci de la defunció era tasca de membres de les germandats o confraries. Els confreres portaven una campana d'un so especial i a cada cantonada, o a llocs fixats, donaven un toc de campana i anunciaven la defunció: «Devots confreres i confreresses de la confraria de..., reseu una oració per l'ànima del germà..., que ha passat a millor vida»¹⁰. A Barcelona aquests personatges van subsistir fins a mitjan segle XIX. Aquest tipus d'organització pot relacionar-se amb el fet que la societat civil catalana ha tingut des de sempre una intensa vida associativa (Giner, 1990).

Per indicar que en una casa hi havia un difunt es col·locaven cortines negres als balcons. Aquestes cortines es llogaven a la Casa de la Caritat. El vetllatori dels difunts es feia a la casa de l'afectat. Tal com diu Amades, vetllar els difunts és un costum universal, hi

---

⁷ Amades, Joan. *La mort. Costums i creences*. Barcelona: Biblioteca de tradicions populars, 1935, pàg. 57.

⁸ *Ibid.*, pàg. 17.

⁹ Aquesta afirmació la comparteixen molts autors com a resultat d'estudis empírics realitzats en diferents comunitats, quant a la resposta de la comunitat davant la mort d'un dels seus membres (Ana Mª Rivas: 1986), (Amades: 1935), (Ariés: 1975, 1977), (Curet: 1953), (Douglass: 1973), entre altres.

¹⁰ Amades, Joan. *La mort. Costums i creences*. Barcelona: Biblioteca de tradicions populars, 1935, pàg. 23.

anaven els familiars, els amics i els veïns: «La vetlla sembla que respon al desig d'evitar que els mals esperits s'emportin el cadàver»¹¹. Durant el vetllatori era costum beure i menjar alguna cosa, sobretot cafè. Els familiars del difunt estaven obligats a oferir-ho. Aquesta pràctica sembla ser poc simbòlica i respon més al fet d'estimular-se per poder sofrir les llargues hores de vetllatori.

L'acompanyament fins al cementiri s'organitzava en dos grups, un de dones i un altre d'homes, ambdós grups presidits pels caps de dol. El grup dels homes anava al davant, presidit pels familiars o caps de dol. A alguns llocs de Catalunya si la finada era una dona el grup de dones era el que presidia l'acompanyament. El fèretre era portat a pes de braços per quatre homes i darrera hi anaven les dones. Els acompanyaments fins al cementiri eren poc nombrosos, només hi anaven els familiars i els amics més íntims. La indumentària per anar als enterraments havia estat, a tot Catalunya, capa i barret per als homes i caputxa negra per a les dones. El costum de les «ploranes», és a dir, dones pagades perquè ploessin pel difunt, és una altra pràctica funerària barcelonina de l'època.

Totes aquestes pràctiques funeràries coincideixen, en els seus aspectes fonamentalment simbòlics, amb la resta de pràctiques desenvolupades a altres llocs d'Espanya, a excepció de la pràctica gremial o associativa que es dona només a Catalunya i País Basc. És important assenyalar que aquestes dues comunitats són les pioneres de la industrialització espanyola. És a dir, es constata una permanent interacció històrica entre la mort i la vida social a Catalunya (McDonogh, 1989).

Als temps de la vida gremial era costum que els membres del gremi vetllessin el difunt. El difunt era exposat a l'església, on tots anaven a vetllar-lo. A Barcelona, com que els cementiris estaven al costat de les parròquies, l'acte més important era la conducció del cadàver fins a la parròquia. El fèretre era portat a pes de braços per membres del gremi o confreres i, al davant de l'acompanyament, hi anava un confrare onejant la senyera de la confraria.

«La vanitat, el rang i la representació social s'exterioritzaven sovint en la fastuositat i magnificència de l'enterrament...»¹², fins a tal punt que el rei va tenir de posar ordre dictant la Reial pragmàtica de 1780, en què establia un límit a l'ostentació, però els barcelonins no obeïen. La diferència entre classes socials es manifestava també en els diferents tipus d'enterrament, segons els fèretres, les flors, el

---

¹¹ *Ibid.* pàg. 26.

¹² Curet, Francesc. *Visions barcelonines, 1760-1860. Els barcelonins i la mort*. Barcelona: Dalmau i Jover, 1953, pàg. 207.

nombre d'acompanyants, la majestuositat de l'acompanyament, etc.:

«Als enterraments de categoria assistien, ultra la comunitat parroquial i la de religiosos regulars, si el difunt era enterrat en un convent, les quatre ordres mendicants -dominics, carmelites, franciscans i agustins- a més de la representació de qualsevulla ordre monàstica que el mort o els seus hereus i parents haguessin volgut afavorir... després de la mort i de l'enterrament, els senyors i les cases que donaven importància a l'etiqueta, connexió de les relacions socials, rebien visites de dol, durant vuit o nou dies... Hom deia que en aquestes visites de condol s'obsequiava els visitants amb refrescos i xocolata...»¹³. Tal com Ariès ha observat, els mètodes d'enterrament variaven segons qui fos el finat¹⁴.

La parròquia era el centre espiritual de la feligresia. Des del bateig fins a les darreres exèquies, els feligresos passaven per la parròquia. A la part exterior de la parròquia hi havia un tros de terra destinat a enterrar els cadàvers dels feligresos. Els personatges de categoria eren enterrats a l'interior de les esglésies, tal com diu Curet: «...els nobles, els religiosos, les persones importants i els membres dels gremis i les confraries, tenien llur sepultura o «vas» a l'interior de les esglésies; els més distingits, a les capelles dels sants tutelars, i els altres, sota el sòl del temple, pavimentat amb lloses sepulcral»¹⁵.

Com explica McDonogh, la identificació entre Església i comunitat de l'Edat Mitjana endavant era tal que a aquelles persones que no eren membres virtuoses de l'Església o l'Estat els estava prohibida l'entrada a la congregació dels morts. Fins al segle XVIII, la mort i la sepultura a Barcelona eren fenòmens individuals de cada barri més que indicatius d'un concepte de ciutat en general. Cada parròquia era el centre principal on es desenvolupaven les activitats a què donaven suport les associacions de veïns, on es realitzaven les celebracions de cada temporada i els ritus socials més importants de la gent del barri.

El creixement de la ciutat va anar envoltant de cases els cementiris parroquials. Així mateix, el creixement de la població va provocar un nombre de morts més gran que havien d'ésser enterrats. Les expansions industrial i comercial de finals del segle XVIII a Barcelona estaven molt relacionades amb el creixement de la població: ciutats com París i Barcelona eren pressionades per tal que explotessin l'espai urbà en màxim benefici de les necessitats dels vius. En un principi la

---

¹³. *Ibíd.* pàg. 212.

¹⁴. Aquesta informació s'ha extret dels dos llibres d'Ariès anomenats a la bibliografia final.

¹⁵. *Ibíd.* pàg. 226.

solució fou engrandir els fossals per sota i desenterrar les persones que hi portaven més temps, per tal que així n'hi cabessin d'altres.

Malgrat tot, la situació es tornava insostenible davant d'una Barcelona que creixia en àmplia i població. Ariès assenyala també la influència del canvi en les postures culturals europees¹⁶. A Europa, ja al segle XVIII, s'adonaven d'aquesta situació; l'any 1768 Voltaire escrivia: «*Les exhalations des morts tuent les vivants dans vos églises et les charniers des innocents sont encore un témoignage de barbarie*»¹⁷.

L'Església catòlica havia tractat d'impedir, durant segles, la pràctica d'enterraments a les esglésies. Tal com explica McDonogh en el període Neoclàssic, l'ajuda addicional que col·laborava a portar a terme la campanya del Vaticà es basava en les noves teories científiques sobre la higiene i les malalties: els cementiris eren considerats llocs de pol·lució.

Tant a França com a Barcelona, els primers intents per a la creació de nous espais d'enterrament i noves actituds adoptades davant la mort van tenir lloc a finals del segle XVIII (McDonogh, 1989; Ariès, 1975). Quan les tropes franceses prenen Barcelona prohibeixen els enterraments dins les esglésies, sense excepcions, i, aquest fet, provocarà que en reincorporar-se les autoritats espanyoles es trobin amb el problema gairebé solucionat (Curet, 1953). L'any 1775 el bisbe barceloní Josep Climent va inaugurar un nou cementiri urbà situat als afores de la ciutat.

Les disposicions i les ordres de prohibició d'enterrament dels difunts dins les esglésies, sobre la desaparició dels fossals parroquials i la construcció de cementiris fora dels nuclis urbans no paraven de dictar-se; encara que sense resultat pràctic, tant per la resistència dels obligats a complir-les com per la imprecisió dels decrets; també hi influïa el costum arrelat dels barcelonins a ésser enterrats a les parròquies. Els fossals de dins de les ciutats eren feu de les respectives parròquies i corporacions hospitalàries, i com que la llei no era gaire clara no sabien si cadascuna havia de realitzar el seu propi cementiri extramurs o si, per contra, es faria un cementiri únic; en aquest cas les parròquies volien ésser recompensades pels drets d'enterrament que tants beneficis els reportaven¹⁸.

La Junta d'Auxilis encarregada d'administrar l'Olla dels pobres a Barcelona fou substituïda per la Casa de la Caritat barcelonina

---

¹⁶. Vegeu nota núm. 14.

¹⁷. *Ibid.* pàg. 237.

¹⁸. Per més informació sobre el tema vegeu el llibre de Francesc Curet, que és una descripció molt bona de la situació de «conflicte social» i desorientació quant a política mortuòria de l'època.

l'any 1802 per reial ordre del rei Carles IV. Aquesta institució monopolitzarà tots els serveis socials dirigits als pobres i serà la clau per a la comprensió del canvi de l'organització social de la mort a Barcelona juntament amb el fet anteriorment citat de «superpoblació» als fossals parroquials. La Casa de la Caritat de Barcelona fou l'inici de les modernes borses de treball. La Casa de la Caritat es mantenia gràcies a rifes i festes, i, a més a més, a canvi del menjar i l'allotjament, ensenyaven oficis als pobres, i aquests eren requerits pels industrials de l'època. Endemés els pobres anaven als enterraments de persones de «categoria», per la qual cosa es recompensava la Casa¹⁹.

L'any 1816 el Capità General va donar ordres a l'Ajuntament de Barcelona perquè desapareguessin tots els fossals parroquials, sota amenaça d'enviar tropa que ho fes fer a la força si no es feia al moment. L'any 1820 fou prohibit l'enterrament als fossals dels cementiris i es va fundar a Barcelona el cementiri vell o cementiri general. Al 1823 no hi havia rastre dels fossals parroquials.

La justificació que Curet fa al seu llibre d'aquest fet no és gaire versemblant: «La creixença, cada dia en augment, de la població, i la insuficiència de lloc per a habitar-hi els vius i enterrar-hi els morts, va decidir, pràcticament, el que no havien pogut aconseguir mai el sentit comú ni les disposicions governatives i eclesiàstiques que topaven amb els prejudicis d'una tradició secularment arrelada i uns drets adquirits, de difícil extirpació»²⁰. La incredulitat per la meua part d'aquesta explicació la desenvoluparé a l'apartat de conclusions, després d'analitzar altres aspectes del present estudi que ens permetin verificar o refutar les hipòtesis de què parteixo.

La repugnància que els barcelonins sentien vers aquest cementiri general va anar transformant-se en admiració, ignoro si per causes coactives o bé pel motiu que als vells fossals, en tencar-se la sepultura, desapareixia la individualitat de la persona i no era possible identificar-la, tan sols era possible per als personatges de categoria. En canvi, el cementiri «...era i és, un camp obert lliurement, sense limitacions de cap mena, a l'exhibició i a la vanitat, tant dels poderosos com dels humils»²¹.

A final de segle, el cementiri general o vell es va convertir en un «hite urbà» (McDonogh, 1989: 222).

---

¹⁹ Aquesta informació s'ha extret dels llibres assenyalats a les notes bibliogràfiques així com d'unes fotocòpies facilitades per l'IMSF, on no constava títol ni data d'edició. Es tractava d'una recopilació històrica de la trajectòria de l'IMSF i els seus antecedents, entre els quals figura la Casa de la Caritat. Els documents assenyalen que molts dels pobres mantinguts per la Casa eren enviats a les naixents indústries com a mà d'obra i els empresaris pagaven a la Casa pels serveis oferts.

²⁰ *Ibid.* pàg. 234.

²¹ *Ibid.* pàg. 254.

L'any 1836 l'Ajuntament es va fer càrrec de l'administració i del funcionament del cementiri. «L'alcaldia resolgué obligar el veïnat a la utilització de cotxes de morts i fou privat el transport a peu. La millora portà un gran renou entre el veïnat, que cregué sacríleg que les persones haguessin d'ésser portades a enterrar per animals»²². Els barcelonins es resistien a abandonar la pràctica de portar a pes de braços el fèretre. El privilegi de conducció de cotxes fúnebres fou concedit a la Casa de la Caritat. Ja que el nou servei no tenia gaire èxit entre els barcelonins, el primer difunt va ser conduït gratuïtament i amb tota classe de luxes.

Es van posar en servei dues categories de cotxes dins els quals es podien traslladar fins a quatre difunts, i un altre molt més luxós on només cabia un difunt. Al cotxe luxós hi havia la següent descripció, tal com ens explica Curet: «*Aquí paran la pompa y la riqueza. Sólo en morir bien, la vida empieza. Cuna y túmulo heredan cuantos nacen. Aquí las ilusiones se deshacen*». Els pobres que presentessin el seu certificat de pobresa serien conduïts gratuïtament al primer tipus de cotxe, l'Ajuntament en subvencionava el servei.

Com que els cementiris quedaven apartats de la ciutat, els barcelonins cada vegada utilitzaven més la pràctica dels cotxes fúnebres. No obstant això, a mitjan segle XIX, i davant les protestes dels barcelonins, es va autoritzar una fórmula mixta per al trasllat de cadàvers. El fèretre es podia portar a pes de braços des de la casa mortuòria fins a la parròquia i després es col·locava al cotxe fúnebre per ser traslladat fins al cementiri. A mesura que Barcelona creixia, el cementiri vell va començar a fer-se petit, així, l'any 1883, es va inaugurar un nou cementiri situat al turó de Montjuïc. McDonogh relaciona aquest fet amb l'èxit de la burgesia catalana que reflectia tant el seu poder com el seu estil de viure. A aquest cementiri se'l va conèixer amb l'expressiu nom de «cementiri nou».

Tornant al tema de les pràctiques funeràries pròpiament dites, antigament «el dia de Tots Sants», s'havien celebrat autèntiques bacanals en record i honor dels difunts. L'església va combatre aquests abusos. A Barcelona, i a tot Catalunya, es menjaven castanyes i panellets, i es bevia moscatell. Els panellets es feien a casa i ocupaven un paper fonamental en els antics banquetes funeraris. Aquest dia tot Barcelona anava als cementiris en compliment de la secular tradició de visitar els difunts i orar per les seves ànimes. «A Sant Climent de Llobregat uns dies abans de Tots Sants passa pel

---

²² ibíd. pàg. 39.

poble un obrer de la parròquia amb un carro a demanar per les ànimes fent ús de la frase: **Caritat pels morts i pels vius**»²³.

Les misses post-mortem després del mes i de l'any de la defunció congregaven la família i els amics més íntims del difunt. Les misses, tant la prèvia a l'enterrament com les abans anomenades, les pagaven la família del difunt al sacerdot. Després de les misses, el cap de dol recollia l'almoina de cadascun dels presents per donar-la al capellà.

3.1.1 La xarxa mortuòria de la Barcelona pre-moderna.

En aquest apartat elaboraré el **Sociograma de la xarxa mortuòria de la Barcelona pre-moderna**, fonamentant-me en els preceptes teòrico-metodològics de l'anàlisi de xarxes descrits al punt 2.2. Després de realitzar el **Sociograma**, passaré a descriure'n el contingut basant-me en els preceptes analítics exposats en el mateix punt 2.2. Tots els conceptes específics utilitzats (**cliqué, centralitat, distància**, etc.), referents a la teoria de xarxes, es poden trobar perfectament definits al llibre de Josep A. Rodríguez (1995).

L'objectiu de realitzar, analitzar i descriure el contingut de la xarxa mortuòria (definida com a categoria sociològica al punt 1.2), respon al fet d'observar i materialitzar l'entramat dins el qual es produeix l'acció social, individual i col·lectiva de la realitat social de la mort. Com molt bé va assenyalar Perrow (1990), si només analitzéssim una o dues organitzacions això seria enganyós, tan sols quan s'examina la xarxa completa és quan es col·loca l'organització individual en la perspectiva correcta. Aquesta anàlisi, d'altra banda, ens aportarà una més gran informació sobre el contingut i la materialització del concepte sociològic l'«organització social de la mort».

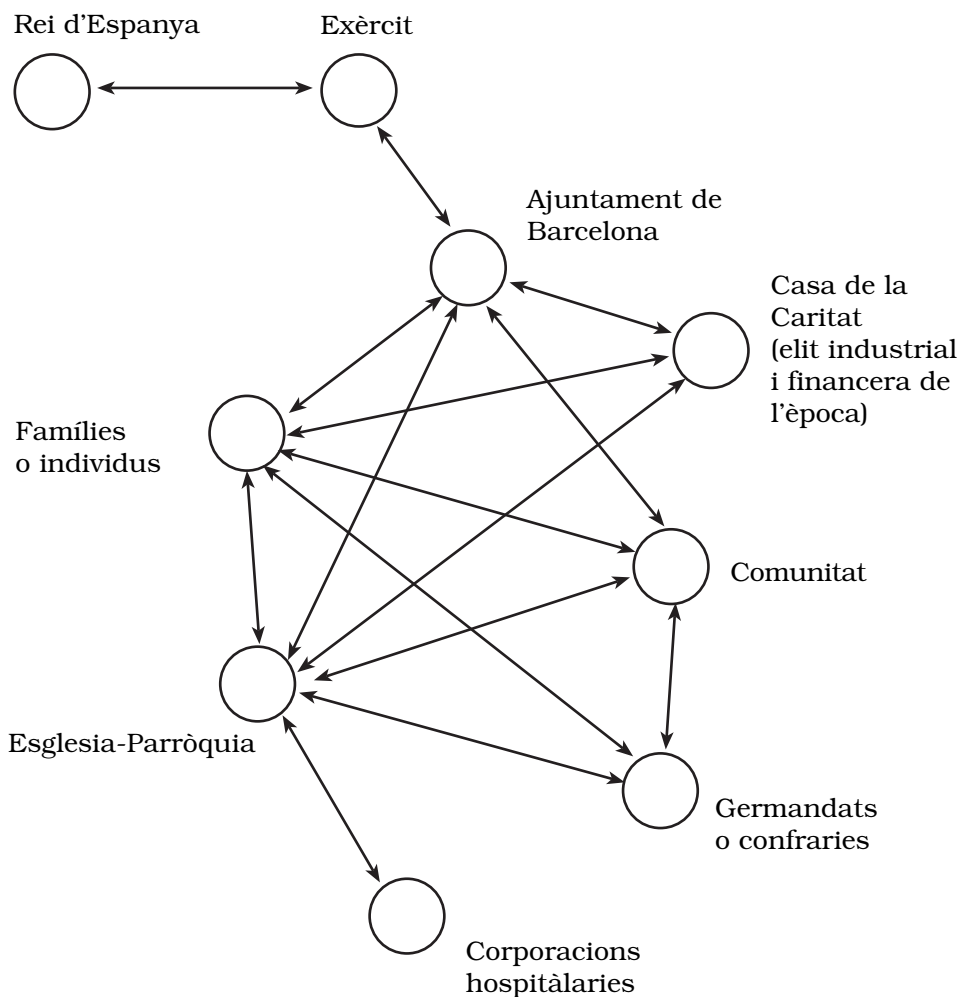
Es pretindrà, doncs, visualitzar les relacions entre institucions, organitzacions, grups o elits, individus i associacions, és a dir, entre parts d'estructures socials a les quals l'expectativa social els ha assignat rols específics o complets pel que fa a l'organització social de la mort. A partir d'aquestes relacions, situades en un lloc, temps i circumstància serem capaços, després de comparar aquesta xarxa mortuòria pre-moderna amb la moderna, de veure i comprendre el perquè i quins són els canvis de l'organització social de la mort a partir de la modernització barcelonina.

---

²³ Amades, Joan. *La mort. Costums i creences*. Barcelona: Biblioteca de tradicions populars, 1935, pàg. 52.

Sociograma de la xarxa mortuòria pre-moderna.

Llegenda:

Institucions, entitats socials amb competències específiques mortuòries.

Font: Realització pròpia basada en el diagrama de xarxes de Perrow (1990: 238) i en els principis teòrics i analítics de les teories del Sociograma de Josep A. Rodríguez (1995 :35-47).

Descripció i anàlisi del contingut del Sociograma.

Començant per la part superior del Sociograma pot veure's que el rei d'Espanya (diferent segons l'època) es relaciona amb l'Ajuntament de Barcelona mitjançant l'exèrcit (capitans generals de Catalunya i tropes). L'exèrcit és un **cut point** (punt de tall) entre el rei i l'Ajuntament de Barcelona. Les relacions de l'exèrcit amb l'ajuntament són relacions de transmissió d'ordres reials, quant a lleis de l'organització social de la mort a la ciutat. D'aquesta manera, l'ajuntament és el transmissor de totes aquestes lleis a la resta d'actors de la xarxa, sobretot a l'església, la família o els individus i la comunitat, que són els actors que ocupen un paper central en l'organització social de la mort de l'època.

L'església ocupa un paper central en la xarxa, és l'actor que més relacions rep i envia. Es relaciona directament i recíprocament amb les famílies o els individus, la comunitat, les germanats i confraries, l'Ajuntament de Barcelona, la Casa de la Caritat i les corporacions hospitalàries. Com ja he explicat al punt anterior, cada parròquia era el centre principal de la comunitat. Les esglésies i les corporacions hospitalàries (la major part fundades per la mateixa església) tenien fossals, o a petits jardins situats a l'exterior o a la mateixa església, on s'enterraven els finats.

L'església té la infraestructura total dels cementiris. La seva relació amb les famílies o els individus i amb la comunitat és d'intercanvi de béns i serveis. L'església els ofereix el fossal, les misses i el vetllatori. Les famílies o els individus i la comunitat ofereixen a canvi béns materials pels serveis adquirits (explicat al punt anterior).

La relació de l'església amb les germanats i confraries (la majoria fundades per la mateixa església) i amb la Casa de la Caritat, es dona en termes de cooperació. La relació amb l'ajuntament suposa a l'església adaptar-se a les normes imposades pel rei d'Espanya. En aquest sentit, l'ajuntament també és un **cut point** en la xarxa mortuòria: transmet normes i, quan cal, les aplica mitjançant l'exèrcit.

Les famílies o els individus (hem de tenir en compte que l'individu pot actuar tot sol o en grup = família) i la comunitat, fan un paper central en la xarxa mortuòria. La comunitat organitza l'enterrament, vetlla el difunt, l'amortalla, el vesteix, avisa a la resta de la comunitat, li renta la roba, el traslladen a pes de braços fins a la parròquia, preparen el dinar, etc. (està tot explicat al punt anterior). La comunitat es relaciona amb la família bescantant serveis d'una manera directa i recíproca. A vegades la comunitat pot relacionar-se amb la família o els individus amb forma «d'empresa», un bon exemple seria el cas de les ploraneres. Malgrat tot, aquests casos són excepcionals a l'època.

Com ja he explicat, la majoria de barcelonins de l'època pertanyien a germandats i confraries. Aquestes, com a part mateixa de la comunitat amb forma d'associació, fan el mateix paper que la comunitat en relació amb la família, són un punt de suport més de les famílies o els individus que hi pertanyen. Les germandats i confraries serien un element diferenciador dels finats, i per tant, de les famílies o els individus i de la comunitat. Els enterraments i acompanyaments de l'època variaven d'una classe social a l'altra, l'organització social de la mort servia en si mateixa com a element diferenciador de posicions i classes socials (vegeu l'apartat anterior).

La Casa de la Caritat estava formada per nobles, comerciants, fabricants i homes de carrera²⁴, és a dir per l'elit industrial i financera de l'època. En un principi (fins a l'any 1836), la relació que la Casa tenia amb els actors de la xarxa mortuòria era mínima. La Casa de la Caritat oferia els pobres (que ella mantenia caritativament) com a acompanyants i transportistes del fèretre als enterraments a canvi de béns materials. S'ha de tenir en compte que, en l'època, a l'enterrament d'una persona que es tingués per important, hi havia d'anar una gran quantitat de persones. La relació amb l'església es produïa en termes de grans aportacions materials per part de la Casa de la Caritat, retornades en forma de privilegis d'enterrament dins les mateixes parròquies. Com ja he explicat a l'apartat anterior l'enterrament a l'interior de les esglésies estava reservat a persones nobles i de categoria.

La relació que manté la Casa de la Caritat amb l'ajuntament serà fonamental per a la comprensió del canvi que podem observar al Sociograma de la xarxa mortuòria de la Barcelona actual. L'any 1836, l'ajuntament es fa càrrec de l'administració i funcionament del cementiri vell (creat per un eclesiàstic), i cedeix el privilegi de conducció de cotxes fúnebres a la Casa de la Caritat. Aquest fet, junt amb l'abolició dels fossals parroquials i la posterior construcció del cementiri nou, és fonamental per entendre l'organització social de la mort a partir de finals del segle XIX i observar les diferències i la correlació amb el Sociograma de la xarxa mortuòria actual. La relació entre l'ajuntament i la Casa de la Caritat assentarà les bases de la posterior empresa pública de serveis mortuoris (IMSF). Com molt bé va saber observar McDonogh, es demostra com els grups de poder de Barcelona podien experimentar amb diferents models en aquella ciutat que anava evolucionant sota el seu control (McDonogh, 1989).

---

²⁴ . Informació obtinguda del llibre de Curet (1953), assenyalat a la bibliografia final.

3.2 L'organització social de la mort a Barcelona des de finals del segle XIX i principis del XX fins a l'actualitat.

Continuant amb l'explicat fins ara, l'organització social de la mort a Barcelona des de finals del segle XIX es va caracteritzar per una prestació dels serveis funeraris en règim de lliure concurrència, a excepció del trasllat de cadàvers, ja que els cotxes fúnebres pertanyien a la Casa Provincial de Caritat en exclusiva. La construcció i la gestió de cementiris, que fins a l'any 1845 anaven a càrrec de l'església, passen per llei en aquesta data a mans de l'ajuntament. A Barcelona hi havia moltes persones i entitats dedicades a la prestació de serveis funeraris, dels quals vivien famílies senceres, atesos els nombrosos beneficis que representaven.

Aquesta «indústria» es desenvolupava amb gran llibertat i legalment es regia pel mateix règim que la resta de sectors industrials de l'Estat. Després de repassar i analitzar els esdeveniments històrics de l'època (alçament dels malcontents catalans l'any 1827, guerra dels matiners a Catalunya (1846-49), guerres carlistes, etc.), es pot intuir el caos existent a l'anomenada «indústria» afectada per la inestabilitat política i ideològica del país. Malgrat tot, la situació perdurà fins a principis del segle XX.

El 27 de maig de 1913, l'ajuntament va municipalitzar aquesta «indústria privada», la qual cosa substituïa el règim anterior per un altre amb monopoli de dret públic. Va desaparèixer la indústria de lliure competència de pompes fúnebres i es va instal·lar una indústria municipalitzada mitjançant concessió. El reglament aprovat el 30 d'octubre de 1913 va establir que la municipalització del servei de pompes fúnebres i el trasllat de cadàvers acordats per l'ajuntament es regirien per unes normes.

Aquestes normes establien que la conducció de cadàvers la continuaria fent la Casa Provincial de la Caritat (CPC), i que del servei de taüts, les fulles de defunció i l'ornamentació en general, se n'encarregaria la Unió d'Empresaris anomenada la Neotafia. Des de bon principi d'aquest contracte hi va haver reclamacions: la Neotafia es queixava que l'ajuntament no posava mitjans per al correcte desenvolupament del monopoli, ja que suposadament permetia a altres empreses no integrades en la Unió que realitzessin aquests serveis; la CPC es va queixar que les noves empreses prescindien dels seus cotxes fúnebres, també hi va haver protestes de la població, etc.

Un nou reglament aprovat l'any 1924 estableix que l'ajuntament deixi pas a la lliure competència i resol que la CPC serà de nou l'encarregada de la conducció de cadàvers. Endemés la institució pública imposava condicions a aquestes empreses i els facilitava un

model a seguir. Els problemes de competències i lluita pels recursos provoquen que l'ajuntament decideixi que la CPC sigui l'encarregada de tot... L'any 1927 es va acordar que la CPC s'encarregués de tots els serveis de pompes fúnebres. Finalment, l'any 1936, es va fixar un termini de duració del contracte que unia l'ajuntament a la CPC durant vint anys.

A partir de mitjan segle XX, responent al procés continu de modernització d'Espanya, i en concret del cas que m'ocupa, Barcelona, comencen a «ploure» tota una sèrie de normatives i lleis que intenten racionalitzar, secularitzar i institucionalitzar al màxim el fenomen de la mort. Encara que el mateix concepte de modernització és molt polisèmic i ha portat a profunds debats entre sociòlegs, antropòlegs, polítics, etc, entendré per modernització l'exposat a l'apartat 2.1 del present estudi. És a dir, en resum, entendré per modernització, el desenvolupament econòmic afegit a processos com la secularització, la de reducció de funcions, que a l'etapa tradicional pertanyien a les famílies, la privatització, la innovació tècnica i el canvi social, procés mitjançant el qual les institucions històriques redefeixen i defineixen les seves funcions davant una realitat canviant.

A la societat industrial, com era el cas de la Barcelona de l'època, el canvi es converteix en una cosa normal, previst i institucionalitzat per les mateixes normes. El 1932, durant la Segona República, la Llei Secularitzadora dicta que «els cementiris són comuns per tots els ciutadans, sense diferències fonamentals per motius confessionals». També hi consta la possibilitat d'expropiació dels cementiris parroquials. La Llei del 10 de desembre de 1938 deroga la normativa secularitzadora de la Segona República i torna els cementiris a les parròquies.

Els fets històrics de l'època provoquen una marxa enrere de la modernització de Catalunya i Barcelona i, per tant, del procés mortuori: «Con la guerra civil de 1936-1939 la Iglesia sellaría de nuevo su alianza más firme con las fuerzas tradicionalistas»²⁵. I com apunten Lluís Flaquer, Salvador Giner i Luis Moreno al llibre citat anteriorment, en finalitzar la guerra civil espanyola l'any 1939, va sorgir a Espanya un sistema polític d'una coalició de forces reaccionàries de dretes. Aquesta aliança estava basada en les classes més pudents, en els sectors conservadors de les classes mitjanes i les forces armades. «*El Ejército se erigió en árbitro universalmente aceptado, mientras que la jerarquía eclesiástica y los doctrinarios católicos pasaron a ejercer el más estricto control de la cultura. Los altos estratos tradicionales dominaban las distintas esferas de la vida social*»²⁶.

---

²⁵ Giner, Salvador. *España. Sociedad y política*. Madrid: Espasa-Calpe, 1990, pàg. 23.

²⁶ . *Ibid.*, pàg. 25.

L'any 1944, la Llei de bases de la sanitat declara la confessionalitat dels cementiris constituïts pels municipis. Es protegeix oficialment la religió catòlica, cosa que provoca nombrosos conflictes, fins que, l'any 1967, es promulga la llibertat religiosa, reconeguda també a la Constitució Espanyola de 1978. Cap als anys 70 el cementiri nou de Barcelona va deixar de cobrir les necessitats de la ciutat. Així doncs, es va començar a construir un nou cementiri lluny de la zona enormement urbanitzada de Barcelona. Segons McDonogh això era, de nou, un producte de la societat urbana contemporània de Barcelona. Segons Bohigas (citada per McDonogh al seu llibre): «*El cementerio de Montcada, con sus bloques de casas aisladas dispuestas entre grandes zonas verdes, será el cementerio de una Barcelona vuelta hacia nuevos proyectos de vivienda, de autopistas, de parkings, una Barcelona volcada a intentos frustrados por el municipio de llevar a cabo una reforma urbana. Incluso los nichos parecen querer responder a una arquitectura de consumo en su forma más acrílica*» (McDonogh 1973: 53).

Com va dir molt encertadament McDonogh, el cementiri, a què jo afegiria l'organització social de la mort, ha estat quelcom més que un vehicle per a la reproducció d'ideologies i de poder; a més a més, ha estat una construcció mitjançant la qual els grups de poder podien experimentar amb diferents models a desenvolupar en una ciutat que evolucionava sota el seu control. El cementiri, al qual jo afegiria l'organització social de la mort, era de fet, un exercici de planificació urbana i social (aquest últim concepte és de reflexió personal) molt més controlat que el que pogués arribar a fer-se mai a la pròpia ciutat (McDonogh, 1989: 218, 238). Aquesta reflexió s'ampliarà en l'apartat de conclusions finals d'aquesta investigació.

L'any 1974, en funció del continu procés legalitzador dels últims anys franquistes, es dicta un Decret Nacional sobre policia sanitària mortuòria, que revisa el ja existent des de 1960. Després de la mort de Franco, l'any 1975, com apunten Salvador Giner, Lluís Flaquer i Luis Moreno al capítol 1 del llibre *España. Sociedad y política*, es va obrir un nou període de la història contemporània d'Espanya, amb l'objectiu fonamental d'igualar el sistema polític, econòmic i social d'Espanya al de la resta d'Europa occidental.

El 1979, després de l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia català, es dicta un reial decret sobre la transferència de competències de l'Administració de l'Estat a la Generalitat de Catalunya en matèria d'agricultura, cultura, sanitat i treball. A aquest reial decret, el segueixen cinc decrets dictats per la Generalitat: l'any 1979, creació del Departament de Sanitat i Seguretat Social; el 1981, construcció de cementiris i normes higièniques per als municipis catalans; el

1983, trasllat de cadàvers a Catalunya; l'any 1987, sobre la policia sanitària mortuòria, i, el 1990, sobre l'autorització de pràctiques de conservació transitòria de cadàvers a Catalunya. A nivell local la Llei reguladora de bases del règim local de 1982 estipula la competència municipal dels cementiris.

Els arguments que es dedueixen de la legislació per justificar i legitimar la intervenció de les administracions públiques per a la prestació de serveis funeraris i la imposició del monopoli a Barcelona, són: possibilitar un tractament sanitari adequat al cadàver, per una banda, i, evitar la discriminació positiva dels drets que anuncia la Constitució de 1978, per una altra²⁷. De la mateixa manera, el procés d'urbanització creixent d'una Espanya que es «renova» requereix normes pel que fa a l'assumpte del sòl i del paisatge urbà en construcció de cementiris: «Cada municipio habrá de tener un cementerio, por lo menos, de características adecuadas a su densidad de población autorizado por la Jefatura Provincial de Sanidad...», «El emplazamiento de los cementerios de nueva construcción habrá de hacerse sobre terrenos permeables, alejados de las zonas pobladas, de las cuales deberán distar, por lo menos, 500 metros»²⁸.

A Barcelona en concret, el Servei Municipal de Pompes Fúnebres, es va fundar l'any 1957 (situat al carrer Campo Sagrado, nom bastant explicatiu per si mateix). L'any 1970 es canvia el nom i s'anomena Servei Municipal de Serveis Funeraris i a l'últim i fins a l'actualitat, el 1982, es crea l'Institut Municipal de Serveis Funeraris (IMSF) situat al carrer Sancho de Ávila. L'IMSF és una institució municipal fundada per l'Ajuntament de Barcelona, que té personalitat diferenciada i patrimoni propi, en conseqüència, pot adquirir béns i drets, contractar, assumir obligacions... L'Institut gaudeix d'autonomia administrativa i financera i assumeix i gestiona directament dos tipus de serveis: a) els serveis funeraris en règim de monopoli i b) la gestió dels cementiris municipals²⁹. Al primer tipus s'inclou el «servei públic en locals habilitats a l'efecte de capelles ardents o dipòsit de cadàvers, d'en-

---

²⁷ El fet de tenir controlada a la població, idea del control social, tant viva com morta, respon a diversos i complexos objectius, tant implícits com explícits per part de les administracions públiques, ja sigui Estat central, Generalitat o Ajuntament de Barcelona. Igualment respon al mateix fet de la modernització creixent de l'Espanya contemporània que provoca una divisió social del treball més especialitzada, unes normes, lleis que li donin suport, una organització social més efectiva, etc. Aquesta qüestió es tractarà i s'argumentarà en les conclusions finals.

²⁸ Bayer Hermanos i Cia. «Reglamento de Policía Sanitaria Mortuoria». Decreto 2263/1974 de 20 de julio. Articles 46 i 50. Barcelona, 1977.

²⁹ Ajuntament de Barcelona, *Estatuts de l'Institut Municipal dels Serveis Funeraris* (Barcelona, 30 de novembre 1982), pàg.5.

çà del traspàs fins a l'acte del sepeli, previ compliment de les disposicions sanitàries vigents»³⁰.

Al 1982 s'elaboren els Estatuts de l'IMSF i al 1988 les Ordenances i Reglaments municipals sobre la construcció de cementiris. Ambdues normatives recopilen tota la normativa dispersa d'àmbit nacional i autonòmic. El Reglament de Policia Sanitària Mortuòria serà l'única matèria, quant a serveis mortuoris, competència de la Generalitat. L'IMSF controla i gestiona els dos tanatoris que hi ha a Barcelona, el de Sancho de Àvila i el de Les Corts, a part de les agències de l'Hospital Clínic, la de Sant Pau i la de la Residència de la Seguretat Social. També té total control i gestió als cementiris de Montjuïc, Poblenou, Sant Andreu, Horta, Sant Gervasi, Sarrià, Les Corts, Sants i Collserola.

En la nova organització social de la mort, l'Estat, els professionals i la tècnica tenen total gestió i control, prenent funcions que fins llavors havien estat de la família, la comunitat o l'església. Com bé assenyala Y. Illich, burocràcia i tecnologia són els nous poders que s'encarreguen de dirigir una nova construcció social de la mort dissenyada des de dalt, des dels despatxos i els laboratoris, sense tenir en compte els que tota la vida s'havien encarregat del seu estimat ésser. Es tractaria, segons aquest autor, d'una nova forma de dominació mitjançant la tècnica, que hauria d'estar al servei de la col·lectivitat i no al dels interessos estatals científics, polítics o econòmics³¹.

3.2.1 La xarxa mortuòria de la Barcelona actual.

La realització d'aquest apartat seguirà les mateixes pautes metodològiques que les del punt 3.1.1 del present estudi. Com ja he explicat anteriorment, l'objectiu que persegueixo amb la realització d'ambdós **Sociogrames** és albirar d'una manera més clara i sistemàtica els canvis soferts en l'organització social de la mort d'una època a una altra. Les conclusions extreïtes de l'anàlisi dels canvis trobats entre ambdós **Sociogrames** s'exposaran a l'apartat de conclusions (4.1) d'aquesta investigació. D'altra banda, el fet de conèixer la xarxa mortuòria de la Barcelona actual no només ens pot mostrar quins han estat els canvis soferts al llarg de la història en l'organització social de la mort, ultra això, ens pot mostrar entre altres coses, indicis pertinents del tipus de societat en què vivim.

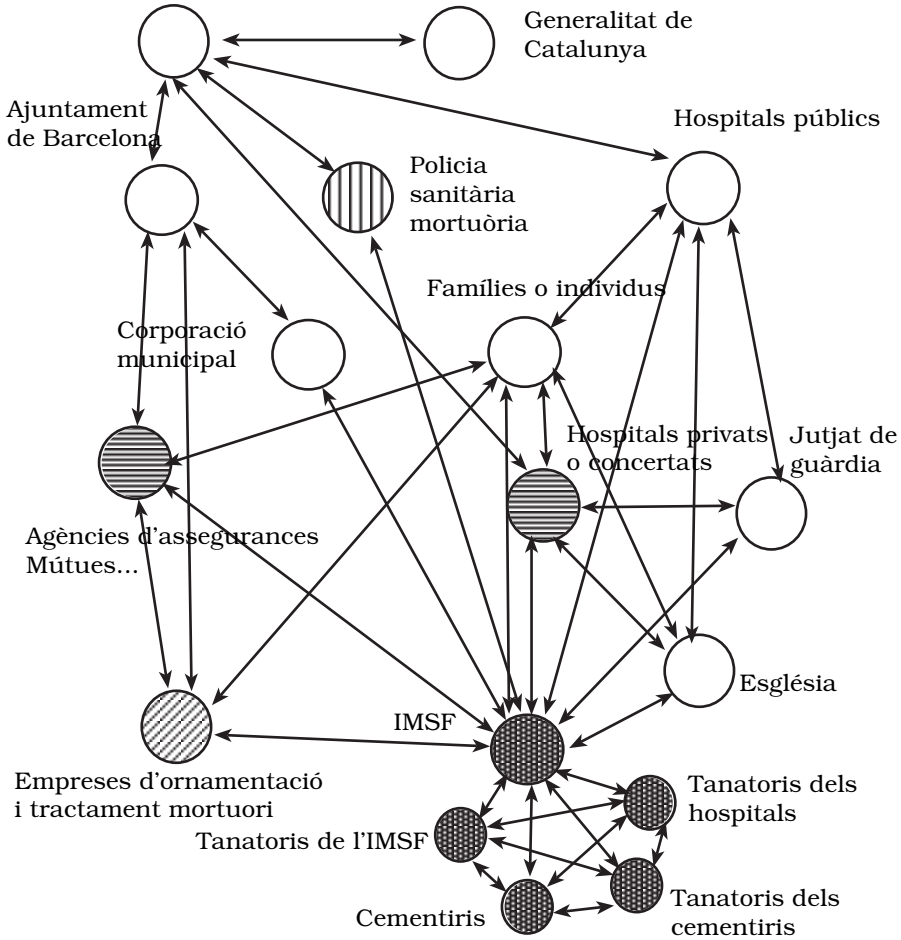
³⁰ *Ibíd.*, pàg. 6.

³¹ Thomas, Louis-Vincent. *Antropología de la muerte*. (Paris: Payot, 1980).

Sociograma de la xarxa mortuòria moderna

Institut Català de la Salut (ICS)

Llegenda:

- Institucions, entitats socials amb competències específiques mortuòries.
- Ⓜ Institucions, entitats socials amb competències plenes mortuòries.
- Empeses públiques amb competències plenes mortuòries. Serveis mortuoris pròpiament dits.
- ⊘ Empeses privades amb competències plenes mortuòries.
- ⊚ Empeses privades amb competències específiques mortuòries.

Font: Realització pròpia basada en el diagrama de xarxes de Perrow (1990: 238) i en els principis teòrics i analítics de les teories del Sociograma de Josep A. Rodríguez (1995 :35-47).

Descripció i anàlisi del contingut del sociograma.

Com es pot observar al sociograma, les cinc empreses públiques amb plenes competències mortuòries: IMSF, tanatoris i cementiris formen un **cliqué** fortament connectat, és a dir, mantenen entre totes elles relacions directes i recíproques. I endemés, es poden relacionar amb la resta d'elements de la xarxa mitjançant l'IMSF —organització focal que distribueix, gestiona i planifica la totalitat de serveis mortuoris existents a Barcelona tot regulat per llei (vist a l'apartat anterior). L'IMSF és l'element de la xarxa que més relacions rep i el que més n'envia, és un element central a la xarxa. Així i tot, l'IMSF, com empresa pública que és, està creada per una entitat pública. La relació de l'ajuntament amb l'IMSF mitjançant la Corporació Municipal permet a l'ajuntament governar i controlar el pas de recursos i competències del **cliqué** format per les empreses públiques mortuòries (explicat i regulat tot pels Estatuts de l'IMSF citats a l'apartat anterior).

La **centralitat** de l'IMSF a la xarxa no significa dominació. Pot ser central només quant a recursos per altres actors de la xarxa, pot ser que ho sigui tan sols en base a la seva dependència i utilització per part dels altres actors de la xarxa. L'IMSF proporciona «casos» als tanatoris, cementiris i hospitals. Quan parlo de casos em refereixo a persones difuntes. Ja sabem el tipus de servei que presta un tanatori i un cementiri. Els hospitals ja siguin públics o privats, molts d'ells tenen tanatoris; que en cas que l'IMSF no doni l'abast

amb els seus poden ser usats. Per una altra banda, els hospitals es relacionen amb l'IMSF en termes d'ajuda burocràtica, tramitant el certificat de defunció i el trasllat dels difunts als tanatoris corresponents amb contacte previ amb l'IMSF.

El **cliqué** format per les empreses públiques amb plenes competències mortuòries reben per part de l'Ajuntament de Barcelona (representat per la Corporació Municipal), normes, lleis, competències, serveis, equipaments, personal... en realitat reben personalitat jurídica i material, quant a plenes competències mortuòries, ja que al capdavant aquestes empreses estan creades pel mateix Ajuntament de Barcelona.

Resulta força contradictori que una entitat pública com és l'ajuntament, que ha de prestar uns serveis públics referents a la mort, només utilitzi per aquest fi una entitat pública amb plenes competències mortuòries. La resta d'entitats socials amb què l'ajuntament presta els serveis mortuoris prenen la forma d'empreses públiques; amb el conseqüent significat d'empresa: unitat econòmica que combina els factors de producció per a l'obtenció de béns o serveis amb

ànim de lucre. Tothom sap que l'IMSF és una de les societats municipals que obté més beneficis, fet igualment demostrable amb documentació periodística i documents oficials de l'IMSF on es recullen els beneficis d'aquesta empresa (Informe de Gestions i Comptes Anuals de l'IMSF, anys 1992 i 1993).

L'única institució amb competències mortuòries plenes és la Policia Sanitària Mortuòria. Aquesta entitat relaciona l'Ajuntament de Barcelona amb la Generalitat de Catalunya mitjançant una altra entitat com és l'ICS. La Policia Sanitària Mortuòria es relaciona amb l'IMSF en el sentit que regula tot el que es refereix a les pràctiques sanitàries en relació amb els cadàvers i les restes cadavèriques. Igualment, aporta la tècnica sanitària dels fèretres, dels vehicles, de les empreses o les entitats sanitàries, i dels cementiris. L'intercanvi i la dependència de recursos entre IMSF i Policia es donen en terme de lleis, tècniques i personal. L'IMSF en casos anòmals d'exhumació de cadàvers, per exemple, requerirà l'acció dels professionals d'aquesta entitat.

Les empreses privades amb competències específiques mortuòries són els hospitals privats o concertats i les agències d'assegurances o mútues. Amb l'anterior definició d'empresa es pot entendre el que persegueixen. Tenen competències específiques en el sentit que no es dediquen exclusivament a l'àrea de la mort. Els hospitals privats mantenen el mateix intercanvi de recursos i la mateixa relació amb l'IMSF que els hospitals públics, no hi ha diferències al respecte. Quant a les agències d'assegurances, aquestes mantenen relacions i intercanvi de recursos amb l'IMSF, l'ajuntament i amb les empreses privades d'ornamentació i tractament mortuori.

Quant a la relació amb l'IMSF i l'ajuntament, hi ha una llei creada per l'IMSF (o el que és el mateix per l'ajuntament) que n'especifica clarament l'abast³². La contractació relativa de serveis de l'IMSF per part de les companyies d'assegurances fou al 1993 un 57% del total de serveis³³. Gràcies a la informació obtinguda mitjançant entrevistes amb un professional d'una de les agències d'assegurances líder en assegurances de defunció³⁴, es va obtenir la següent informació:

Les agències d'assegurances mantenen relació contínua amb

---

³² L'Estatut de l'IMSF ens diu a l'article 7è, pàg. 9, que aquest ha de cooperar amb les companyies d'assegurances i mutualitats legalment operants dins el ram d'enterraments per a l'efectivitat de determinades prestacions.

³³ Ajuntament de Barcelona. «Informe de Gestió i Comptes Anuals de l'IMSF» (1993), pàg. 14.

³⁴ Aquestes entrevistes es van dur a terme durant el mesos de novembre i desembre de 1995, quan es realitzava el treball sobre el tanatori de Sancho de Ávila.

---

l'IMSF, l'ajuntament i les empreses privades d'ornamentació i tractament funerari. Aquesta relació, com pot observar-se al sociograma, és recíproca i directa. Les agències compren a l'ajuntament, mitjançant l'IMSF, la propietat del sòl dels cementiris, ja sigui en forma de nínxol, panteó, etc., a cinquanta anys i endemés els serveis funeraris (esqueles, servei de sales de vetlla, flors, vehicles mortuoris pel trasllat fins al cementiri, etc). Quan han passat els cinquanta anys de concessió, el sòl (en les diferents formes d'urbanització) passa de nou a ser propietat de l'ajuntament, és a dir, a l'IMSF. Aquest, en última instància, pren contacte amb la família del difunt per si vol renovar el contracte amb possibilitat màxima de fins a 99 anys de concessió³⁵.

Les agències d'assegurances i l'IMSF es relacionen en termes de proveïment i compra de serveis en un ambient de cooperació institucionalitzat per les mateixes normes i lleis. També es tracta d'una relació estratègica, ja que així els serveis funeraris poden arribar més fàcilment a una quantitat més gran de famílies o individus. Per una altra banda, la relació de les agències amb les empreses d'ornamentació i tractament mortuori (empreses que es dediquen a la fabricació de làpides, esqueles, venda de flors, en resum: venda d'articles mortuoris), respon a un *feed-back* de compra-venda de serveis en un ambient que té com a única llei la del mercat, la de la oferta i la de la demanda. Aquest tipus de relació és de la mateixa natura i té el mateix contingut que la que manté l'IMSF amb les empreses d'ornamentació i tractament mortuori.

Els hospitals, ja siguin públics, privats o concertats, mantenen relació directa i recíproca amb l'IMSF, els jutjats de guàrdia i l'ICS. La relació amb l'IMSF està ja explicada. Els hospitals públics o privats mantenen relacions de tipus burocràtic amb els jutjats. Quan succeeixen morts anòmales (suïcidis, assassinats, etc), els hospitals no poden tramitar el certificat de defunció sense autorització prèvia i estudi del cas per part del jutjat de guàrdia. És a dir, és una relació de complementarietat administrativa, o el que és el mateix, burocràtico-logística. Al final, l'ICS és el que controla i dicta normes i lleis per al funcionament dels hospitals, és l'entitat pública que dona personalitat jurídica i material als hospitals.

L'església manté relacions directes i recíproques amb els hospi-

---

³⁵ Tota la legislatura relativa a concessió de nínxols, panteons, etc., pel que fa a la relació de l'IMSF amb empreses privades de serveis funeraris o agències d'assegurances, o fins i tot la relació de l'IMSF amb persones per via individual, i tarifa de preus de serveis funeraris, està inclosa en la totalitat de lleis assenyalades a la bibliografia d'aquest estudi.

tals, l'IMSF (que la relaciona amb tot el cliqué de serveis mortuoris propiament dits) i la família o individus. L'Església, després de la progressiva secularització que acompanya a la Barcelona moderna, ha escollit el camí de renovar-se o morir; es relaciona amb l'IMSF (i tot el seu cliqué) i els hospitals, en termes de transacció de professionals (sacerdots, o d'altres terminologies dependent de la religió). També es transacciona la pròpia simbologia de la religió (creus, rituals específics pels morts, etc).

A tots els tanatoris de Barcelona, com als hospitals i cementiris, hi ha oratoris on l'església reparteix «ideologia del consol post-mortem» i suport a les famílies, a la vegada que n'obté recursos, tant de les famílies com de les altres entitats socials amb què es relaciona. Aquestes proporcionen a l'església la infraestructura dels oratoris per a la seva pràctica professional.

Per altra banda, les famílies o individus (entenc per individus actors de la xarxa que actuen per si sols, sense formar el grup família) poden relacionar-se directament amb l'església per a la celebració de misses, al marge del cliqué de serveis mortuoris pròpiament dits. Aquest tipus de relació és de la mateixa natura que la que manté l'església amb l'IMSF i els hospitals. Es diferencia en el sentit que les famílies el que aporten a l'església és l'aspecte econòmic, per una banda, i el suport a la simbologia mateixa de la religió, per una altra. En aquest cas, la infraestructura l'aportaria l'església.

La pràctica de celebrar misses pel difunt després d'un any, anys o mesos, vista com a pràctica mortuòria de l'organització social de la mort de la Barcelona pre-moderna, continua realitzant-se a la Barcelona actual, encara que la comunitat ja no fa el paper que feia llavors. Són misses on van gairebé sempre el mínim nombre de persones, els familiars de primer grau la majoria de vegades. L'aspecte de pagar el treball del professional, és a dir, les misses, encara subsisteix.

Com es pot veure al sociograma, la família o individus, són, després de l'IMSF, els actors que més reben i envien relacions, de manera directa i recíproca. Malgrat tot, la seva **centralitat** és de la mateixa natura que la de l'IMSF. Les famílies o individus són centrals a la xarxa mortuòria de Barcelona respecte a la utilització i la dependència d'altres actors cap a ells. La seva centralitat no significa dominació, sinó tot el contrari, estar dominats i controlats per la totalitat d'actors amb els quals es relacionen.

Les famílies o individus es relacionen amb l'església, els hospitals, l'IMSF, les agències d'assegurances i les empreses d'ornamentació i tractament mortuori. La relació amb els hospitals respon a les competències específiques mortuòries que aquests tenen (tanatoris, oratoris i certificats de defunció). La relació amb l'IMSF,

agències i empreses d'ornamentació, és del tipus compra-venda de béns i serveis mortuoris. Les famílies o individus poden optar entre dues úniques sortides: o compren els serveis mortuoris pre-mortem a les agències d'assegurances o bé directament a l'IMSF. Suposant que el difunt no tingués res contractat, in-mortem només és possible i obligatori (tot està dictaminat per llei) relacionar-se amb l'IMSF. La relació de les famílies o individus amb les empreses d'ornamentació no té més llei que la de la oferta i la demanda.

Aquesta xarxa mortuòria funciona en la seva totalitat pre-mortem, in-mortem i post-mortem de l'individu i és prèvia a la mateixa existència del barceloní, com tota xarxa institucional. A continuació exposaré la realitat d'aquesta xarxa, com actua la xarxa en la seva totalitat, i així coneixerem millor l'organització social de la mort a la Barcelona actual.

Pre-mortem la família o l'interessat poden optar entre dues modalitats com ja he explicat abans. La majoria de famílies barcelonines opten per l'opció de gestionar els seus serveis mortuoris pre-mortem en les agències d'assegurances (que permeten que les famílies o individus paguin els seus serveis durant la seva vida i a còmodes terminis). Post-mortem, si l'afectat no tenia una assegurança de defunció ni tampoc havia gestionat res amb l'IMSF, les coses es compliquen, ja que la família ha de passar per tota una sèrie de tràmits burocràtics amb l'IMSF, a més de pagar una quantitat important de diners i d'un sol cop, que en aquells tristos moments es fa difícil de portar.

In-mortem el difunt arriba al tanatori o bé en una ambulància especial per al seu trasllat, o bé en els cotxes fúnebres de l'IMSF, tant si procedeix del seu domicili particular com si procedeix de l'hospital. A la nostra societat «modernitzada», el 80% dels casos els difunts provenen de l'hospital (és un aspecte més de la institucionalització de la mort). En cas que la persona mori a casa i que l'afectat tingui una assegurança, la família amb una simple trucada de telèfon ho pot solucionar tot, l'agència d'assegurances s'encarregarà d'activar tot el procés mortuori. En cas que l'afectat no tingui cap assegurança, la família la pot gestionar directament amb l'IMSF.

Una vegada que el difunt ha arribat a l'interior del tanatori, el treuen del vehicle fúnebre i s'introdueix en una nevera numerada amb la mateixa xifra que correspon a la sala de vetlla, assignada aleatòriament segons l'ordre d'entrada dels difunts ³⁶. Aquestes ne-

---

³⁶ Tota aquesta informació prové de l'observació participant realitzada al Tanatori de Sancho de Ávila.

veres donen a la sala de tanatopràxia, que és el lloc on s'efectua el condicionament del mort, és a dir, l'embelliment del mort; també s'hi fan embalsamaments, en els casos que així es requereixi. Una vegada realitzat el tractament, el difunt s'introdueix, per la part posterior de la nevera corresponent, a l'expositor de la sala de vetlla, on romandrà per al seu vetllatori a les envistes del públic present a les capelles.

El temps reglamentari d'exposició a les sales de vetlla està previst pel Reglament de Policia Sanitària Mortuòria i no pot excedir més de trenta-sis hores. Una vegada passat aquest temps, si els familiars volen dotze hores més d'exposició, s'incrementa el preu de la sala de vetlla i del tractament, ja que una vegada passades les quaranta-vuit hores, el difunt haurà d'ésser embalsamat obligatòriament. Una vegada finalitzada l'exposició del difunt a les sales de vetlla, el fèretre és conduït a l'oratori on l'esperen els seus visitants per donar-li l'últim adéu a la vegada que és beneït per l'església. Al principi o al final de la missa es dona un recordatori amb una absoluta a cadascun dels assistents. Suposant que els familiars o el mateix difunt avant-mortem hagin demanat una missa diferent a la catòlica, l'oratori es condicionarà i la missa es farà segons el ritu religiós demanat. Aquest aspecte està reglamentat per la Llei orgànica 7/1980, de 5 de juliol, de llibertat religiosa.

Quan finalitza la missa, el fèretre s'introdueix al cotxe fúnebre. A la sortida del tanatori s'espera l'acompanyament de cotxes fúnebres (el nombre depèn del contractat per la família o individu), junt amb la resta de cotxes de familiars i amics que vulguin acompanyar el seguici al cementiri. Acompanyar o no acompanyar la família del difunt i el mateix difunt fins al cementiri depèn d'un gran nombre de factors com ara l'edat del difunt, pautes culturals, causa de la mort, alarma social del cas, celebritat del difunt, etc. Tots ells factors simbòlics que influeixen en el fet que en el cementiri es trobin o només els més propers al difunt, o bé una gran quantitat d'amics i parents llunyans, que si no fos per la gran importància d'un dels factors abans anomenats no hi assistirien.

En el cementiri, el difunt s'inhuma en el seu nínxol o tomba, o bé s'incinera (depèn del contractat avant-mortem) i l'acompanyament fúnebre es va desmembrant de camí cap a cadascun dels seus domicilis. El banquet de funerals s'ha perdut com a pràctica funerària cultural a Barcelona. Actualment s'ha substituït per reunions informals als bars dels mateixos tanatoris o de les rodalies. Per la família del difunt els efectes de la organització social de la mort no finalitzen així: comercials de les diferents agències d'assegurances

i/o d'empreses d'ornamentació i tractament mortuori els telefonaran o aniran a casa seva per oferir diferents làpides, figures i, en general, «ornaments mortuoris» per embellir el lloc de repòs del seu estimat ésser. Igualment, l'IMSF enviarà una carta a la família del difunt quan hagi finalitzat la concessió del dret funerari temporal de la sepultura, o bé el període de lloguer contractat amb l'agència d'assegurances o amb el mateix IMSF.

Les concessions d'ús de caràcter temporal s'atorgaran per un període màxim de cinquanta anys, ampliable fins a noranta-nou anys. Les concessions d'ús de sepultures de construcció particular s'atorgaran per un termini màxim de noranta-nou anys. Les concessions en règim de lloguer s'atorgaran per un període mínim de dos anys, o cinc si la defunció hagués estat per malaltia contagiosa. Les adjudicacions de lloguer són prorrogables fins a un màxim de cinquanta anys. Tots aquests aspectes estan reglamentats per l'Ordenança de Cementiris de l'Ajuntament de Barcelona de 1986.

A part d'aquest últim aspecte burocràtic que lliga la família amb el difunt, a la família només li queda el record de la seva persona difunta i en el millor dels casos anar a visitar el «tros de pedra» o la «ventaneta», on reposa el seu ésser estimat, durant les festivitats d'una clara arrel simbòlica, com ara les commemoracions anuals pels difunts, el dia de Tots Sants (1 de novembre) i el dia de les Ànimes (2 de novembre), ambdues es celebren en tot l'orde catòlic. Desconec altres festivitats de diferents religions, malgrat tot, és molt probable que també n'hi hagi.

El catàleg de serveis funeraris de l'IMSF comprèn setze tipus de taüts (fabricats per una indústria situada al mateix IMSF), amb nou nivells diferents de preus, a part del gratuït (reservat per als pobres que presentin el certificat de pobresa), el subvencionat i dos de cotxes fúnebres entre els quals l'usuari pot escollir. Es disposa també de cotxes especials per corones i per trasllats interurbans per a la família que ho contracti.

Sóc conscient, per acabar, que les relacions que contenen ambdós sociogrames no són totes les que realment existeixen, no obstant això, he pretès analitzar les més significatives. Igualment, les relacions es podrien haver realitzat prèviament de forma matricial i així, posteriorment, tractar les dades amb un programa informàtic específic per a l'anàlisi de xarxes³⁷. Personalment no dispo de cap d'aquests programes. La UB tampoc. Aquesta anàlisi més avançada es podria realitzar en futures investigacions.

---

³⁷ Josep A. Rodríguez (1995) anomena en el seu llibre múltiples programes per analitzar xarxes, entre altres: UCINET IV, STRUCTURE 4.2, NEGOPY, MULTINET, etc.

4. Conclusions

4.1 Canvis produïts en l'organització social de la mort i conclusions finals.

Com hem anat veient al llarg del desenvolupament d'aquesta investigació, si acceptem la definició de Black i Gil Calvo (ambdues són coincidents) sobre la modernització, cal concloure que, en efecte, l'organització social de la mort s'ha modernitzat. Els preceptes fonamentals de la teoria clàssica de la modernització, que apunten que la societat tradicional és quelcom estàtic, sense especialització, amb un predomini de la divisió mecànica del treball i baixos nivells d'urbanització i alfabetització, no ens coincideixen del tot amb els resultats empírics obtinguts de la xarxa mortuòria de la Barcelona pre-moderna. El precepte que no coincideix és el de caràcter estàtic, ja que si fos així no hi hauria tantes diferències amb la xarxa mortuòria de la Barcelona moderna.

L'organització social de la mort a la Barcelona tradicional (o pre-moderna) està sustentada sobre les estructures socials bàsiques de les societats pre-modernes, la família, la comunitat local, l'exèrcit i l'església. A la Barcelona moderna, l'actual, seran substituïdes per l'Estat i els professionals o, el que és el mateix, la tècnica institucionalitzada, a causa de l'impacte en l'organització social de la mort de dues institucions tipus, interdependents i relacionades entre elles: el capitalisme industrial de mercat i l'Estat nacional, també anomenat Estat modern, posteriorment transformat a l'Estat democràtic de dret i a l'Estat del benestar.

Com pot observar-se, l'Estat modern relatiu a l'organització social de la mort sorgeix a partir de la consolidació de les autoritats locals, l'Ajuntament de Barcelona va anar ampliant el seu poder a nombroses funcions de l'organització social de la mort que fins aleshores havien pertangut a l'àmbit privat: trasllat de cadàvers, vetllatori dels difunts, tractament i ornamentació dels difunts, etc., cooperant i enfortit per una burgesia catalana en plena expansió. Aquestes funcions passen a mans de l'Estat modern i són sostingudes per l'imperi de la llei i una burocràcia altament organitzada i, amb una estreta vinculació entre l'Estat i cadascun dels membres de la societat.

A Barcelona, l'organització social de la mort s'ha modernitzat, ha canviat, és possible assegurar que ha canviat ja que hi ha hagut una sèrie de manifestacions empíriques que ho demostren. Les tres premisses bàsiques assenyalades per Nisbet per a l'estudi del canvi social es compleixen amb rigidesa en la meua investigació: les **diferències** són observables en ambdues xarxes mortuòries, que materialitzen

la realitat de la mateixa història de Barcelona des del segle XVIII fins als nostres dies. Aquests canvis de l'organització social de la mort s'han estudiat al llarg del **temps**. I, per últim, es pren una **identitat persistent**, que és l'organització social de la mort; la seva existència interdependent dels individus la perfila com a clara entitat social. El **lloc** escollit per a l'estudi d'aquests canvis ha estat en tot moment **Barcelona**: ciutat on visc i per la qual em sento motivada.

Quant a la persistència i la utilitat de la cultura, un dels estudis d'Ogburn dins del llibre de Nisbet, verifica novament els resultats de la meua investigació. L'organització social de la mort com a part integrant de la cultura ha sobreviscut als nostres temps, ja que continua essent útil. A on ficariem els nostres morts sinó? com explicariem d'una altra manera a la comunitat el nostre patiment? com ens identificariem amb grups socials? què es faria amb els cossos sense vida descomponent-se i creant, així, més morts?, les preguntes serien interminables i en totes les respostes es trobaria la persistència de l'organització social de la mort durant tota la història de la humanitat, ja sigui d'una forma o d'una altra.

Al capdavall, la ciutat és una **ciutat de vius** i pensada **per ells i per a ells**. Molts dels aspectes de l'organització social de la mort com a part de la cultura han estat revalidats o bé encara persisteixen; entre d'altres es poden citar: les noves formes de celebrar els banquets de funerals, el costum d'enterrar descalços els difunts i en taüts, el costum del dol, les misses post-mortem, o la revalidació del paper de l'Església (manifestat i constatat als concilis del Vaticà I i II). Malgrat tot, la major part d'aspectes que sobreviuen són **simbòlics** o **mitològics**, pel que fa a la resta d'aspectes podem parlar de **canvis de tipus** (tal com els descriu Radcliffe-Brown).

Aquests canvis de tipus, observables en l'organització social de la mort, han fet que es passi d'un tipus d'estructures socials a uns altres. Aquest aspecte queda clarament reflectit amb les dades empíriques obtingudes a partir de les dues xarxes mortuòries realitzades i analitzades. Revisant tota l'exposició fins ara, es pot concloure dient que el que queda més clar dels canvis soferts en l'organització social de la mort és la seva natura discontinua. Els canvis de l'organització social de la mort no s'han produït a mode de seqüències acumulades des de petits canvis. Tot al contrari, s'observa un entramat complex de formes d'**intrusió**, **impacte**, i **trencament** accidental del normal, provocades per **esdeveniments externs** que o bé provoquen una crisi, o ells mateixos estan ocasionats, en part, per una crisi ja existent.

La **intrusió** a l'organització social de la mort pre-moderna, esta-

ria ocasionada per part de les elits industrials i financeres de Catalunya a partir del segle XVIII (burguesia catalana), que sota la forma de Casa de la Caritat (clar precedent de l'actual IMSF), cada vegada aconseguí més funcions de l'organització social de la mort a Barcelona. Aquestes elits donen suport i afavoreixen el canvi, ja que els hi era positiu. També és **intrusió** la política d'Espanya que frenava els continus intents modernitzadors de Barcelona. Igualment és **intrusionisme**, quan a finals del segle XVIII Barcelona és presa per tropes franceses i aquestes seguint les polítiques del seu país prohibeixen totalment l'enterrament als fossals parroquials. Els francesos transmeten ideologia procedent de la Revolució Francesa i dels pre-urbanistes higienistes de l'època.

L'**impacte** que rep l'organització social de la mort per part de la modernització social de Barcelona, que no és en un no res sinó al llarg del temps, de forma discontinua i sense direccionalitat immanent, no s'ha de veure com la causa que produeix l'efecte (xarxa mortuòria actual). Cal veure-ho com el **trencament** d'allò normal, per part de la modernització sobre l'organització social de la mort. És important remarcar que la crisi de l'organització social de la mort a Barcelona es va desenvolupant prèviament a la mateixa modernització: l'excedent de població morta dels fossals parroquials, el creixement continu de la ciutat, de la població, etc., (vegeu punt 3.1) tornaven obsoleta l'organització social de la mort tradicional, en una ciutat que el que pretenia era modernitzar-se. En aquest sentit, la modernització a Barcelona suposa l'**impacte** d'unes noves condicions que desperten la crisi adormida per l'hàbit i el costum de l'organització social de la mort pre-moderna a Barcelona.

Esdeveniments externs com la Revolució Francesa, la no intervenció d'Espanya a la Primera Guerra Mundial, el creixement de la població, les contínues masses migratòries del camp a la ciutat, etc., provocats per crisis ja existents del sistema de valors, d'idees de la societat, etc. influiran igualment de manera decisiva en la crisi de l'organització social de la mort tradicional de Barcelona. Aquesta crisi provocarà **canvis de tipus** extraordinaris en la nova organització social de la mort a Barcelona (extraordinaris en el sentit de magnitud).

El que sí es pot assegurar, coneixent la dinàmica històrica d'Espanya i Catalunya i l'organització social de la mort que acompanya aquesta història, és que existeix una clara successió en les pautes que segueix l'organització social de la mort a Barcelona i el sistema de valors socials i culturals que aquesta adopta. En aquest sentit l'organització social de la mort seria un instrument reproductor de relacions socials bàsiques, és a dir, treball social i mecanismes de

reproducció de capital i ideologia. Encara que, com s'ha anat veient al llarg d'aquest estudi, aquest últim aspecte no s'ha tractat profundament; seria necessari, doncs, un estudi de camp més ampli i profund per verificar aquesta hipòtesi d'una manera més rotunda i amb una més gran validesa científica. De totes maneres, el meu estudi i estudis d'altres autors apunten indicis que la hipòtesi afirmada és bastant real.

La primera de les hipòtesis plantejada en aquest estudi (vegeu apartat 1.3) es confirma després d'analitzar la persistència de la cultura tractada per Nisbet i Ogburn (Nisbet, 1993). Després del desenvolupament de tota la investigació, s'observa que els barcelonins es resisteixen contínuament a abandonar les pràctiques tradicionals en favor de les noves propostes o obligacions dictades per l'ajuntament o pel rei (vegeu punt 3.1 i sociograma).

No obstant això, si analitzem el fenomen més profundament, s'observa que les autoritats públiques i les elits industrials i financeres de l'època (burguesia catalana), tenen l'habilitat de trobar, en aquesta cultura persistent de l'organització social de la mort dels barcelonins, un doble ús: el seu caràcter religiós i el seu caràcter de sociabilitat. I, en efecte, exploten fins al capdamunt aquest últim, readaptant i modificant l'organització social de la mort d'una manera més subtil i, finalment, amb ple consentiment dels barcelonins. Influeix igualment, en aquest aspecte, el fet que el tema de la mort és un tema tabú, existeix i es coneix, però actuem com si mai hagués de succeir-nos, no mobilitza ni provoca reivindicacions, ni existeix associacionisme civil quant al tema.

La xarxa mortuòria de la Barcelona moderna és molt més gran i complexa que la pre-moderna (vegeu sociogrames punts 3.1.1 i 3.2.1), aquest fet pot respondre a la divisió social del treball observada per Durkheim. Com pot observar-se, la xarxa mortuòria moderna és una xarxa altament connectada i altament burocràtica. Com bé va deduir Max Weber, aquesta burocràcia serveix per perpetuar allò vell, però no allò vell en el sentit de la societat tradicional sinó allò vell de les societats modernes.

Com ja he explicat els **canvis de tipus** de l'organització social de la mort no procedeixen de petits canvis genètics i acumulatius que produeixen canvis més grans, per tant, no hi ha direccionalitat en aquests canvis. Pronosticar quins canvis hi haurà en l'organització social de la mort a Barcelona d'avui endavant partint de la situació present, seria tractar amb profecies no amb pronòstics de validesa científica. Actualment, de la mateixa manera que Catalunya continua buscant un nou ordre per allò polític, econòmic i social, l'Ajun-

tament de Barcelona pensa obrir de nou les portes a l'iniciativa privada dins l'IMSF³⁸. Desconec si aquesta nova possible organització pot ocasionar una més gran invenció i/o possibles futurs canvis en l'organització social de la mort a Barcelona; el que sí està molt clar és que **la història es repeteix en els seus aspectes fonamentals**.

Abans de finalitzar aquesta investigació vull agrair la gran ajuda oferida pel tutor d'aquest treball, Salvador Aguilar, que en moments de «caos investigatiu» va saber guiar els meus pensaments d'una manera més clara. Vull agrair igualment l'ajuda dels professionals de la Biblioteca General de Catalunya, l'Ajuntament de Barcelona i el seu Arxiu Històric, de la Universitat de Barcelona, l'IMSF, els diferents tanatoris de Barcelona, i l'agència d'assegurances. Agraeixo alhora la pau i la tranquil·litat, presents en tots els cementiris de Barcelona i rodalies, que m'han ajudat a observar i analitzar el que davant els meus ulls tenia.

5. Bibliografia

- AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Informe de Gestió i comptes anuals de l'Institut Municipal de Serveis Funeraris*, 1992 i 1993
- AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Ordenança de Cementiris*, 1986
- AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Ordenances fiscals i de Preus Públics*, 1995 «Serveis Funeraris i Cementiris»
- AJUNTAMENT DE BARCELONA. «Estatuts de l'Institut Municipal de Serveis Funeraris». Novembre de 1982
- AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Anuari estadístic de Barcelona 1993: Moviment Natural de la Població 1900-1993*
- AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Reglament de prestació dels serveis funeraris*. No hi consta data.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA. «Els Cementiris i els Serveis Funeraris» a *Quaderns del setmanari informatiu de la direcció general d'Administració Local*. Desembre de 1991
- ALAMEDA, SANTIAGO. *Principio y fin de la vida en el hombre*.
- AMADES, JOAN. *La mort. Costums i creences*. Barcelona: Biblioteca de tradicions populars, 1935.
- ARIES, PHILIPPE. *El hombre ante la muerte*. Madrid: Taurus, 1987.

---

³⁸ Per a més informació: «Los servicios funerarios se privatizarán», *El Periódico*, 15 de març de 1996, pàg. 27; «Las pompas fúnebres de Barcelona, tasadas en 17.500 millones ante su privatización», *La Vanguardia*, 11 de setembre de 1996; «Barcelona, la tercera ciutat més cara de l'Estat en enterraments», *l'Avui*, 23 d'octubre de 1996, pàg. 25; «La guerra de las funerarias llega a Barcelona», *El Periódico*, 2 de novembre de 1996, pàg. 2.

- ARIES, PHILIPPE. *Essais sur l'histoire de la mort en Occident du Moyen Age a nos jours*. Paris: Du Seuil, 1975.
- BAMUNOBA, Y.K. *La muerte en la vida africana. Contribución a una problemática antropológica y religiosa de la muerte en el pensamiento*.
- BAYER HERMANOS I CIA. «Reglamento de Policía Sanitaria Mortuoria». Decret 2263/1974 de 20 de juliol. Barcelona, 1977.
- BENEDICTO, JORGE; MORÁN, MARÍA LUZ. *Sociedad y política. Temas de sociología política*. Madrid: Alianza, 1995, 429 pp.
- CARNERO I ARBAT, TERESA. *Modernización, desarrollo político y cambio social*. (Madrid: Alianza, 1992).
- CURET, FRANCESC. *Visions Barcelonines, 1760-1860. Els barcelonins i la mort*. Barcelona: Dalmau i Jover, 1953, 324 pp.
- DE SALES, FRANCISCO, SAN. *Opúsculos parroquiales-lágrimas y consuelos*.
- DOUGLASS, WILLIAM. *Muerte en Murelaga. El contexto de la muerte en el País Vasco*. Barcelona: Barral, 1973, 260pp.
- DOUGLASS, WILLIAM; Aceves, Joseph B. *Los aspectos cambiantes de la España rural*. Hospitalet de Llobregat: Barral, 1978, 348 pp.
- GIDDENS, ANTHONY, «El estructuralismo, el post-estructuralismo y la producción de la cultura», a Giddens, A.; Turner, J. i altres. *La teoría social hoy*. Madrid: Alianza, 1990.
- GINER, SALVADOR. *España. Sociedad y política*. (Madrid: Espasa-Calpe, 1990, 693 pp.
- JAULIN, ROBERT. *La muerte en los Sara*.
- LE DANTEC, FÉLIX. *El problema de la muerte y la conciencia universal*.
- LINZ, JUAN J. *España: un presente para el futuro*. Madrid: Instituto de Estudios Económicos, 1984, 448 pp.
- MCDONOGH GARY WRAY. *Las buenas familias de Barcelona. Historia social de poder en la era industrial*. Barcelona: Omega, 1989, 321 pp. NISBET, ROBERT i altres. *Cambio social*. Madrid: Alianza, 1993, 256 pp.
- PASCUA SÁNCHEZ, Mª JOSÉ. *Actitudes ante la muerte en Cádiz de la 1ª mitad del siglo XVIII*.
- PERROW, CHARLES N. *Sociología de las Organizaciones*. Madrid: McGraw-Hill, 1990, 369 pp.
- PINAR LORENZO. *Muerte y ritual en la edad moderna*.
- RIVAS, Ana M^a. *Ritos símbolos y valores en el análisis de la identidad*. Zaragoza: CAI, 1986, 564 pp.
- RODRÍGUEZ, JOSEP A. *Análisis estructural y de redes*. Madrid: CIS, 1995, 86 pp.
- ROYER DE CARDINAL, SUSANA. *Morir en España (Castilla Baja Edad Media)*.

SÁNCHEZ-ALBORNOZ, NICOLÁS. *La modernización económica de España 1830-1930*. (Madrid: Alianza, 1985) 343 pp.

TERRADES, IGNASI. *Réquiem toda*.

THOMAS, LOUIS-VINCENT. *Antropología de la muerte*. París: Payot, 1980.

TILLY, CH. *Coerción, capital y los Estados europeos*. Madrid: Alianza, 1992.

UNIVERSIDAD DE SANTIAGO DE COMPOSTELA. *La idea y el sentimiento de la muerte en la historia y en el arte de la Edad Media*. 1991.

